

ПІСЛЯ ПОСТПОЗИТИВІЗМУ: ФІЛОСОФСЬКА СПАДЩИНА ПОЛА ФЕЄРАБЕНДА В ДЗЕРКАЛІ КРИТИКИ

У статті подано критичний огляд епістемологічного, історичного й соціологічного підходів до оцінки філософської спадщини Пола К. Феєрабенда. Головну увагу зосереджено на тенденціях сучасної епістемології, що сформувалися, зокрема, і під впливом П. Феєрабенда.

Ключові слова: П. Феєрабанд, постпозитивізм, філософія науки, епістемологічний анархізм, постемпіризм, постаналітична філософія, релятивізм, опортунізм.

Що робить науку наукою? Представники філософії науки, зокрема постпозитивізму, формулюють свої погляди на науковість по-різному. Доволі неоднозначним є питання про такий фундаментальний аспект науковості, як раціональність. Американський філософ і методолог науки Ларрі Лаудан писав: «*Це раціональність полягає в тому, щоб зробити найпрогресивніший теоретичний вибір, а не прогрес у тому, щоб успішно прийняти найраціональнішу теорію*» [13, с. 6]. Тобто в парі «раціональність – прогрес» саме раціональність виявляється проблематичнішою, адже «для наукового прогресу» (йдеться передовсім про *когнітивний* прогрес) уже наявна «чіткіша модель, ніж для наукової раціональності» [13, с. 6–7]. Однак, звісно, під розширення та розмивання вже доволі довго підпадає не лише поняття раціональності, а й традиційна ідея про «кумулятивний прогрес». Розгляд науки на рівні теорій поступається вивченню парадигм (Томас Кун), дослідницьких програм (Імре Лакатос), дослідницьких традицій (Л. Лаудан). А «зсув проблеми» відбувається не лише в процесі розвитку наук, а й у самій сучасній філософії науки.

У цій статті ми зосередимо увагу на основних напрямках критики ідей Пола Феєрабенда – постпозитивіста, якого починаючи з 1970-х років його опоненти називають чи не найвідвертішим «ворогом раціональності». Намагаючись «вибити ґрунт з-під ніг раціоналістів» (або принаймні зробити ефектний жест у цьому напрямку), він ініціював важливий зсув проблеми, пришвидшивши *риторичний поворот*, що особливо став помітним у філософії науки та близьких до неї інтелектуальних колах уже в останнє десятиріччя ХХ ст. і на початку ХХІ ст.

П. Феєрабанд називав себе опонентом прихильників раціоналізації ще з кінця 1960-х років. Досі тривають дискусії щодо того, чого ж йому, власне, вдалося завдяки цьому досягти.

Формально належачи до постпозитивізму і визнаючи вплив з боку цієї течії, він, однак, діяв як «розкольник». Один бік справи – його дискусії в межах «родини» учнів, прихильників та критиків Карла Поппера, а другий – перехід до розгляду ширших (міждисциплінарних) тем. Критичний раціоналізм, започаткований Поппером, пережив Феєрабенда. К. Попперу, який через певні обставини мусив стати майже одночасно наставником та інтелектуальним конкурентом П. Феєрабенда, вдалося навіть через півстоліття зберегти зверхність. Принаймні в цьому запевняє учень і послідовник Поппера Джозеф Агассі. У своїй нещодавно виданій книжці («*Karl Popper and his Popular Critics*», 2014 р.) він повертається до оцінки діяльності І. Лакатоса, Т. Куна й П. Феєрабенда. Щодо останнього, то Агассі, як і в попередніх статтях та виступах, намагається продемонструвати, що в суперечці «критичний раціоналізм vs епістемологічний анархізм» перевага залишилася на боці першого.

Однак ми не поспішатимемо погоджуватися з такою оцінкою. Прикметно, що з часу студій Феєрабенда в Лондонській школі економіки в 1950-х роках і до виходу останнього прижиттєвого видання «Проти методу» (1993 р.) ситуація в колах філософії науки (краще сказати – *філософії науки*) зазнала істотних змін. Кристалізації уявлення про те, чим є постпозитивізм, так остаточно й не відбулося. Натомість «стан Постмодерну» породжував усе нові й нові дискусії. Суперечки та маніпуляції поняттями не припиняються досі. Як і в рамках філософії історії чи культури, у філософії науки стали поширюватися різноманітні фіналістичні візії. Після «кінця історії» настав час і «кінця науки». Якщо перша теза облетіла увесь світ із книжкою Френсіса Фукуями (1992 р.), то остання – і як медійна дискусія, і як однойменна книжка-діалог про майбутнє фундаментальних наук – була розвинена Джоном Горганом (1997 р.).

А якраз у проміжок між цими подіями, долучаючи економічні обрахунки й статистичні дані, свої прогнози про можливі шляхи й темпи занепаду Заходу (як Європи, так і США) описав Семуель Гантінгтон (спершу в статті “The Clash of Civilizations” для “Foreign Affairs” (1993 р.), а потім – у книзі “The Fading of the West: Power, Culture, and Indigenization”, що вийшла 1996 р.).

І все ж філософія науки продовжує існувати – передусім як поле битви *за* раціональність або *проти* неї. І якою б недосяжною та навіть штучною сьогодні не здавалася думка про пошуки Істини, це поняття не зникає, хоча й нерідко трансформується в такі цінності, як Доцільність, Прагматичність тощо. На статус однієї з таких нових «істин» науки претендує навіть комерціалізація. П. Феєрабенд знаходив приклади зростання комерціалізації в сучасній йому освіті та науці, зокрема в «паразитизмі» на фондах субсидіювання наукових досліджень. Ба більше, він помічав подібне й у доволі віддаленому минулому. Проблема фінансового патронажу Папи Урбана VIII, зауважував він, дійсно могла бути однією зі справжніх причин тих труднощів, що їх Галілей зазнав у стосунках із католицькою церквою [7, с. 109–110]. Сам Феєрабенд вважав, що «людина, яка живиться з суспільних фондів, має бути готова погодитися і на суспільний контроль» [1, с. 365].

Про те, що з початку 1970-х років комерціалізація науки стала справді помітним явищем, пише також гарвардський історик і соціолог науки Стівен Шейпін. Саме тоді з’явилося таке поняття, як «науковець-підприємець». С. Шейпін визнає, що підстави говорити про комерційну престижність належності до американського академічного середовища існують давно. Ще з початку ХХ ст. практика патентування винаходів функціонувала вже доволі непогано. Утім, вважає він, до кінця 1960-х – початку 1970-х науковці ще не були вправними менеджерами. Змінив ситуацію, на його думку, спад фінансового забезпечення наукових установ державою, що був спричинений витратами на В’єтнамську війну. Промислові компанії почали інвестувати в науку – і в боротьбі за гранти вже не могло йтися про «знання заради знання». Так спонсорство (або ж *патронаж*, про який казав Феєрабенд) поставило науковців перед конфліктом інтересів, а науку – під загрозу «зникнення об’єктивності» [20, с. 209–217].

Сучасна постаналітична філософія, постемпіризм, розширений критичний раціоналізм продовжують працювати зі спадком старих понять, зокрема й з поняттям об’єктивності. Але останнє,

так само як і «істина», «раціональність» тощо, позиціонується як доволі складний, багатофункціональний інструмент, а не універсальна «метафізична сутність». Німецький дослідник Ганс-Йорг Райнбергер, наприклад, виокремлюючи в сучасній філософії науки два зустрічні процеси (її історизацію та епістемологізацію), наголошує, що академічне середовище постало перед двома фактами: «витісненням фізики в її класичній формі» та неможливістю «зібрати всі науки під одним дахом». На зрушення, що вже відбулися та продовжують здійснюватися у філософії, він вказує за допомогою концепту “*historicizing epistemology*” [18, с. 3–4]. Зміни, на яких він наголошує, пов’язані з релятивізацією сучасної епістемології та філософії науки. Зі свого боку, відомий дослідник П. Феєрабенда Гонзало Муневар підкреслює, що релятивізація – це взагалі безперечна частина історії як західної цивілізації в цілому, так і науки як її частини: «Останні 2300 років релятивістський погляд – це погляд, який заперечує уявлення про існування однієї-єдиної істини чи реальності» [15, с. 531]. Те саме можна відповісти й критикам реалізму: «питання не в тому, чи варто бути реалістом, а в тому, якого виду реалістом» [16, с. 218].

Для сучасної рецепції філософії постпозитивізму (й зокрема ідей Феєрабенда) дуже важливим є усвідомлення цієї дифузії понять. Як і політика, наука – це, до великої міри, *мистецтво можливого*. Відповідно, з розширенням сфери можливого змінюються й уявлення щодо розуму та об’єктивності. У своїй пізній праці з виключною назвою «Прощавай, розуме» Феєрабенд саме ці два поняття зробив основним об’єктом критики. Слідування «Розуму» (з великої літери) він називає раціональністю, а «отожнення власного способу життя із законами світоустрою» – «Об’єктивністю», а точніше – претензією на об’єктивність [1, с. 11]. Раціональність Феєрабенд пов’язує з методологією – як «дотриманням процедур» (з формального боку) та «дотриманням одних ідей і униканням інших» (з практичного боку). Таким чином він критикує інтелектуальний протекціонізм. Недоліком раціональності вважає схильність до одноманітності: «в науці ніщо не працює на узгодження з природним розмаїттям» [1, с. 22]. Підстави для плюралізму в науці Феєрабенд шукає в теоретика лібералізму Джона Стюарта Мілля. Найважливішим тут йому видається таке: «Вирішальні свідчення проти певної концепції часто можна знайти лише за допомогою альтернатив» [1, с. 46]. Філософ вважає, що методологічний плюралізм забезпечить науку від перетворення

на «інструмент догматизації» [1, с. 46]. Крім Мілля своєму повороту до критики раціоналізму Феєрабенд завдячує Карлу Фрідріху фон Вайцеккеру, аргументи якого вказали йому на «поверховість раціоналістичних міркувань і змусили повернутися до Маха» [1, с. 420]. На початку власної кар'єри Феєрабенд вважав себе раціоналістом («кимось на кшталт наукового ліберала»), а своє «бойове гасло» формулював так: «Лишіть науку вченим!» [1, с. 421]. Пишучи «Прощавай, розум», Феєрабенд був свідомий того, що остаточно не позбувся «пут абстрактного підходу», а фразу, що була винесена в назву книжки, він насправді лише збирався наважитися промовити всерйоз [1, с. 423]. Втїлити цей задум мала його остання праця. Але вона залишилася незавершеною й була видана лише посмертно (під назвою «Conquest of Abundance»). Книжка складається із зібраних упорядником розділів-статей Феєрабенда, сповнених прикладів інтелектуальних дискусій, деякі з яких розпочалися в античності. Так, Феєрабенд звертає увагу на досократиків і навіть натякає – це не обходять увагою його критики, – що сам сповідує «протагорівський релятивізм» [3, с. 215], а ще – добирає ті приклади, котрі найкраще свідчать на користь плюралізму й доводять більшу тямущість грецьких натурфілософів, аніж його сучасників-раціоналістів щодо питань про світ. У риторичній формі Феєрабенд запитує: «Чи можемо ми жити без універсальних принципів?» Секрет відповіді – у роз'ясненні, що таке універсальні принципи і які з них прийнятні. Якщо йдеться про мінімум, необхідний для порозуміння, то заперечувати немає сенсу. Важливий, наголошує Феєрабенд, саме шлях до такого порозуміння. У політиці ми можемо «поділяти погляди» через примус або – якщо це демократія – через власне рішення (коли «громадяни вирішують спрямовувати свої публічні дії (не всі дії) тимчасово (не назавжди) на певну програму» [9, с. 262–263]). По суті, Феєрабенд засуджує так звану «позитивну свободу», хоча певні внутрішні суперечності, які виникають у застосуванні його епістемологічних поглядів на політичну сферу, спонукають до критики, про яку йтиметься нижче. Для Феєрабенда «силувана універсальність», яку пропонує занадто турботлива держава (така, як, наприклад, «платонівський монстр» або його більш сучасні відповідники) – вкрай небажана річ. Вона догматизує, вбиває науку, перетворюючи її на «Науку», позаяк, радикалізує Феєрабенд, «“наука” як єдина уніформна сутність – це метафізичний монстр, а не історичний факт» [9, с. 264].

Тепер, перш ніж переходити до соціально-політичних імплікацій епістемологічного анархізму, звернемо увагу на важливе для Феєрабенда розрізнення «теоретичної» й «історичної» традицій у філософії науки. Обираючи останню з них, він ще чіткіше намагається відмежувати себе від «друзів Розуму». П. Феєрабенд відкидає відому тезу Альфреда Норта Вайтхеда про те, що європейська філософія – це «коментарі до Платона». Навіть сама аргументація, якою пишаються всі раціоналісти, їхнім «винаходом», нагадує Феєрабенд, не є: «вона трапляється у всі періоди історії й в усіх спільнотах» [1, с. 113]. Мислитель підкреслює, що так само, як ритуал, мистецтво та мова, аргументація також історично набуває безлічі форм (свої аргументи були і в давньогрецьких політеїстів, і в так званих «примітивних народів», яким доводилося протистояти дослідникам-антропологам) [1, с. 113–116]. Крім того, аргументація – не єдина методологія переконання, що її може використовувати науковець. П. Феєрабенд часто наводить приклад Галілея, який, на його думку, насправді переконував не аргументами, а «пропагандою» [8, с. 61]. Попри певну ексцентричність останньої тези, можна простежити, як вона корелює з характерними для багатьох раціоналістів висловлюваннями на користь недовизначеності фактів і теоретичної зумовленості тверджень про спостереження. Справді, Феєрабенд тут висловлюється гостро, хоча й не надто оригінально. Християнський раціоналіст Г'юго Мейнел, наприклад, навіть висловлює сумнів з приводу того, чи дійсно Феєрабенд сам вірить у те, що каже: чи дійсно він «відкидає наукові методології» і послуговується «естетичними судженнями», як заповідав у «Проти методу»? Критик вважає, що «за формою, аргумент Феєрабенда [в дослідженні Галілея. – Н. П.] належить до найстрогіших з методологій» [14, с. 245]. Г. Мейнел погоджується з Феєрабендом, що догматизація й усунення альтернативних теорій перешкоджають просуванню наук та спиняють розвиток свобод, але вбачає принципову хибу в тій модальності, яку, на його думку, П. Феєрабенд приписує «багатоманітності конфліктних теорій»: вони справді «можливі», але не «істинні» водночас [14, с. 246]. Така синхронність альтернатив постає як невиправдана спроба радикально підважити не тільки критичну раціональність, а й епістемологію загалом. Однак, на наш погляд, такі зауваження щодо Феєрабенда є дещо перебільшеними. Коректнішою є думка, що Феєрабенд, хоч і у викличний спосіб, але сприяв розширенню засад раціоналізму. Ще наприкінці

1970-х про потребу розширення ідеї наукової раціональності, натякаючи саме на Феєрабенда, писав американський філософ Моріс Фінок'яро: «Наша ідея наукової раціональності має бути розширена за рахунок включення естетичних і риторичних факторів» [11, с. 239].

П. Феєрабенд вважає, що в науці (і пізнанні загалом) ми маємо справу з «концептуальними можливостями», а не з «фактами» чи «результатами спостереження». У зв'язку з цим він наголошує: «Значення наших слів є функцією [теоретичного. – Н. П.] контексту, в якому вони з'являються» [10, с. 247–248]. На думку американського філософа науки Стівена М. Доунса, Феєрабенду властивий конструктивізм, який полягає в тому, що і «продукти науки», і «сама ідея розрізнення явленого і реального, яка підтримує все наукове теоретизування», є конструктами [6, с. 161]. Професор компаративістики університету штату Індіана (США) Оскар Кеншур помічає вплив Феєрабенда на літературного критика Стенлі Фіша (зокрема, він посилається на книжку останнього “Is There a Text in This Class”). Спільнота інтерпретаторів, переказує О. Кеншур С. Фіша, конструює можливості для критика: «Фіш вважає, що критик винаходить (invents) тексти, але його винахід не є функцією індивідуального творчого генія» [12, с. 375]. Хтось маркує це як культурний релятивізм, але в будь-якому разі питання зводиться до того, що сила формального аргументу обмежена й раціоналізм потрібно розширювати від «демонстрації фактів» до «переконань» [12, с. 375]. Якщо ж при цьому С. Фіш опікується емансипацією літературного критика від диктату тексту, то Феєрабенд постає «проти інтелектуального деспотизму». Утім, якщо продовжувати думку О. Кеншура, як у першому, так і в другому випадках позиції, доведені до крайньої межі, самі можуть перетворитися на деспотизм і діяти неправомірно вже у зворотному напрямку. У критиці емпіризму, яку висуває Феєрабенд (до речі, О. Кеншур називає його, як і Т. Куна, постемпіриком), Бас ван Фраассен помічає майже орвелівське дводумство: коли розум стає «справою політики», а розумне – «не епістемічною, а буржуазною чеснотою», то, позбавлені «привабливих раціональних підстав», «ми здобуємо жажливу нову свободу» [21, с. 393].

Те, що Феєрабенд писав про свободу та її «пригноблення» світом Заходу, багато критиків вважають риторичною спекуляцією. Британський соціолог Тревор Пінч навіть вдається до такого порівняння: «У чому відмінність між торговцем і Полом Феєрабендом? Вона

не дуже велика. Обидва використовують риторику, щоб переконати вас розлучитися з дечим. Торговець – з грішми, а Феєрабенд – із розумом» [17, с. 1457]. Висловлюючи критику найзвичнішої для себе і власної аудиторії форми життя – Західної цивілізації – й стимулюючи до все більш відкритого й незаангажованого «схоплення чужих форм життя», П. Феєрабенд, підкреслює Т. Пінч, не забуває нагадати, що сам є виразником «певного доволі вузького племені західників» [17, с. 1458].

З погляду Пінча, останнє послаблює переконливість позиції Феєрабенда, хоча загалом для соціологів науки філософування останнього має певну привабливість. Те саме позірне «відкидання» методології, яке традиційно інкримінують Феєрабенду його противники, дає необхідний простір для того, щоб історики чи соціологи (і навіть представники літературної критики й компаративістики), звертаючись до аналізу науки, почувалися більш розкуто. Наприклад, про співзвучність міркувань Феєрабенда із сучасними соціологічними розвідками пише Деніс Рассел: «Соціологічне дослідження вже рухається так, що це дає певну надію для позиції Феєрабенда» [19, с. 457]. Водночас не всі соціологи погоджуються з такою думкою. Британський і новозеландський дослідник Джон Зіман критикує «антираціоналістів-конструктивістів» Т. Куна і П. Феєрабенда, посилаючись на історію британських та німецьких академічних традицій упродовж 1850–1950 рр. Цей період він називає «академічним» (науковці працювали «у відносній ізоляції з малим зовнішнім фінансуванням»). Після 1950-х настав час «постакадемічної науки», а науковці перетворилися на «бюрократів-адміністраторів», прибуткові інтереси яких подекуди навіть «розмивають традиційні академічні цінності, включно з академічною свободою». Але навіть у постакадемічну добу, наголошує Дж. Зіман, не йдеться про *нігілізм* учених. Тож навіть зараз «філософський скептицизм, соціологічний конструктивізм, політичний цинізм, етичний нігілізм та історична неспівмірність» не «скалічують» свідомості науковців [5, с. 607–608]. У контексті цих суперечок питання, що робить науку наукою, політику політикою, мистецтво мистецтвом, а соціологію соціологією, – наближається до розряду риторичних. Пошуки чистої соціології, приміром, доходять до радикальних настанов, як-от вийти поза межі суспільства. Дональд Блек з Вірджинського університету (США) вважає, що «чистої соціології» ще не запропонував ніхто, адже: «Сучасна

соціологія досі класична – до великої міри психологічна, телеологічна й індивідуалістська – і навіть менш наукова, ніж класична соціологія. Натомість *чиста соціологія* – це дещо інше: вона передбачає і пояснює поведінку соціального життя» [4, с. 343].

Із цим пов'язане ще одне важливе питання – труднощі з уже згадуваним перенесенням ідей епістемологічного анархізму в соціально-політичну площину. П. Феєрабенд, як відомо, не обмежувався сферою природничих наук, хоча й пишався тим, що належав до покоління філософів науки, які знають, про що кажуть, оскільки самі є вченими. Однак його екскурси в ширші сфери (зокрема міркування щодо освіти й «відділення» науки від держави) витримані в душі культурного релятивізму, прорахунки в якому шукали й продовжують шукати багато критиків. Цікаве резюме того, за якими напрямками здійснюється критика Феєрабенда, дає американський філософ і політолог С. Фред Альфорд: (1) позиція німецького теоретика науки і філософа Гельмута Спіннера проти заохочення до культурного плюралізму (мовляв, Феєрабенд говорить про нереальні речі, адже сучасний Захід позбавляє міноритарні традиції будь-якого шансу на повноцінний розвиток); (2) закид американського політичного філософа Шелдона Воліна проти Феєрабендового уявлення, згідно з яким функції держави мають обмежуватися місією «захисної асоціації»; (3) усебічна критика надання Феєрабендом непрофесіоналам можливості бути експертами; (4) висміювання його «політичного ідеалізму» із наданням бутафорських свобод обирати з-поміж безлічі традицій. Власні ж критичні зусилля С. Ф. Альфорд спрямовує передусім на демонстрацію неадекватності перенесення епістемологічних міркувань Феєрабенда на «політичну теорію толерантності» [3, с. 213–214]. Причина такої невідповідності в тому, що для встановлення «вільного суспільства» таким, яким його описує Феєрабенд, потрібна не так освітня, як поліцейська сила.

До речі, про сили стримування останній писав так: «Гуманніше регулювати поведінку зовнішніми обмеженнями – такі обмеження простіше усунути, коли їх визнають непотрібними» [1, с. 409]. Окрім того, епістемологічний анархізм, якщо його прямо спроектувати на політичну площину, може обернутися відмовою засуджувати бодай щось, навіть фашизм. Захиститися від звинувачень у подібній «толерантності» Феєрабенд міг лише так: «Одне має бути зрозуміло чітко: мені фашизм не до смаку. <...> Проблема не в цьому. <...> Такими є наші схильності, й нічого більше». Позбутися «духу епохи», яка не влаштовує нас, на думку Феєрабенда, допомагає не раціональність, а «риторика і самовпевненість» [1, с. 410]. Отже, йдеться не про раціональні підстави, а лише про те, вдається чи ні *переконати* співрозмовника у відвертості тези «мені фашизм не до смаку». Ні на що більше, вочевидь, тут сподіватися не варто. Недарма Дж. Агассі пише про нього: «Феєрабенд був... харизматичним вчителем і промовцем. <...> Є хороші й погані вчителі. Феєрабенд був і таким, і таким...» [2, с. 111–112].

Вище ми розглянули кілька напрямів, у яких здійснювалася критика ідей Феєрабенда як за його життя, так і в наш час. Великою мірою вони пов'язані з властивим йому специфічним *опортунізмом*. Саме опортунізм, як і релятивізм, вважає Феєрабенд, рятує від того «невігластва» та «нечесності», що притаманні попперіанцям, котрі «визначають людські взаємини у власний інтелектуалізований спосіб» [1, с. 112]. Риторика, за допомогою якої переконував Феєрабенд, викликала суперечки чи навіть цілковите несприйняття, втім, вона мала на меті підкреслити: та чи інша форма опортунізму притаманна науці впродовж усієї її історії. Тож з урахуванням філософської спадщини П. Феєрабенда сучасна філософія науки сміливо продовжує окреслювати щоразу ширше коло проблем, які вказують на комплексність і неповноту будь-яких претензій на повноту й вичерпність пізнання.

Список літератури

1. Феєрабенд П. Прощай, разум / Пол Феєрабенд. – М. : АСТ : Астрель, 2010. – 477 с.
2. Agassi J. Popper and His Popular Critics : Thomas Kuhn, Paul Feyerabend and Imre Lakatos / Joseph Agassi. – Springer International Publishing, 2014. – 158 p.
3. Alford C. F. Epistemological Relativism & Political Theory : The Case of Paul K. Feyerabend / C. Fred Alford // Polity. – 1985. – Vol. 18, № 2. – P. 204–223.
4. Black D. Dreams of Pure Sociology / Donald Black // Sociological Theory. – 2000. – Vol. 18, № 3. – P. 343–367.
5. Brannigan A. Real Science : What it is, and what it means by John Ziman / Augustine Brannigan // The Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie. – 2002. – Vol. 27, № 4. – P. 606–608.
6. Downes S. M. “Conquest of Abundance: A Tale of Abstraction versus the Richness of Being” ; “The Worst Enemy of Science? Essays in Memory of Paul Feyerabend by John Preston” [Texts] / Stephen M. Downes // Science, Technology, & Human Values. – 2002. – Vol. 27, № 1. – P. 160–164. – Rev. of books: Feyerabend P. K. Conquest of Abundance: a Tale of Abstraction versus the Richness of Being / Paul K. Feyerabend / ed. by Bert

- Terpstra. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. – 285 p. ; The worst enemy of science? / Essays in memory of Paul Feyerabend. – Gonzalo Munévar, David Lamb. – New York : Oxford University Press, 2000. – 171 p.
7. Feyerabend P. The tyranny of science / Paul K. Feyerabend ; [edited, and with an introduction, by Eric Oberheim]. – Cambridge, UK ; Malden, MA : Polity Press, 2011. – 153 p.
 8. Feyerabend P. K. Against Method / Paul K. Feyerabend ; introduced by I. Hacking. – 4th ed. – London : Verso, 2010. – 296 p.
 9. Feyerabend P. K. Conquest of Abundance: a Tale of Abstraction versus the Richness of Being / Paul K. Feyerabend / ed. by Bert Terpstra. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. – 285 p.
 10. Feyerabend P. K. Patterns of Discovery / Paul K. Feyerabend // The Philosophical Review : Sage School of Philosophy of Cornell University. – 1960. – Vol. 69. – P. 247–252.
 11. Finocchiaro M. A. Rhetoric and Scientific Rationality / Maurice A. Finocchiaro // Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association. – 1978. – Vol. 1. – P. 235–246.
 12. Kenshur O. The Rhetoric of Incommensurability / Oscar Kenshur // The Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 1984. – Vol. 42, № 4. – P. 375–381.
 13. Laudan L. Progress and Its Problems : Towards a Theory of Scientific Growth / Larry Laudan. – Berkeley : University of California Press, 1977. – 257 p.
 14. Meynell H. Feyerabend's Method / Hugo Meynell // The Philosophical Quarterly. – 1978. – Vol. 28, № 112. – P. 242–252.
 15. Munévar G. "Critical Notice: Conquering Feyerabend's Conquest of Abundance" [Text] / Gonzalo Munévar // Philosophy of Science. – 2002. – Vol. 69, № 3. – P. 519–535. – Rev. of a book: Feyerabend P. K. Conquest of Abundance: a Tale of Abstraction versus the Richness of Being / Paul K. Feyerabend ; ed. by Bert Terpstra. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. – 285 p.
 16. Patomaki H. After Postpositivism? The Promises of Critical Realism / Heikki Patomaki and Colin Wight // International Studies Quarterly. – 2000. – Vol. 44, № 2. – P. 213–237.
 17. Pinch T. "Farewell to Reason" [Text] / Trevor Pinch // American Journal of Sociology. – 1989. – Vol. 94, № 6. – P. 1457–1459. – Rev. of a book: Feyerabend P. Farewell to reason / Paul K. Feyerabend. – 2nd. ed. [reprinted]. – London ; New York : Verso, 2002. – 327 p.
 18. Rheinberger H.-J. On historicizing epistemology : An Essay / H.-J. Rheinberger ; [translated by David Fernbach]. – Stanford : Stanford University Press, 2010. – 114 p.
 19. Russell D. Anything Goes / Denise Russell // Social Studies of Science. – 1983. – Vol. 13, № 3. – P. 437–464.
 20. Shapin S. The Scientific Life. A moral History of a Late Modern Vocation / Steven Shapin. – Chicago and London : The University of Chicago Press, 2008. – 468 p.
 21. Van Fraassen B. C. Sola Experientia? – Feyerabend's Refutation of Classical Empiricism / Bas C. van Fraassen // Philosophy of Science. Supplement. Proceedings of the 1996 Biennial Meetings of the Philosophy of Science Association. Part II : Symposia Papers. – 1997. – Vol. 64. – P. 385–395.

N. Petrunok

AFTER POSTPOSITIVISM: PHILOSOPHICAL LEGACY OF PAUL FEYERABEND IN THE MIRROR OF CRITICISM

The article contains critical appraisal of epistemological, historical, and sociological approaches to estimation of the philosophical legacy of Paul K. Feyerabend. It is mostly focused on trends of contemporary epistemology, which were partly caused by P. Feyerabend.

Keywords: P. Feyerabend, postpositivism, philosophy of science, epistemological anarchism, post-empiricism, post-analytic philosophy, relativism, opportunism.

Матеріал надійшов 02.03.2015